

"רומני, עולה חדש, יתום"

מרדכי הרטל: **למעלה ולמטה מזה**, ספרי
'עתון 77', 2017, 74 עמ'

יחד עם מרדכי הרטל חבשתי את ספסלי האוניברסיטה בחיפה בקורס של א.ב. יהושע, והמקרה שלו הזכיר לי במידת מה את סיפורו הידוע של יהושע עצמו "שתיקה הולכת ונמשכת של משורר". בצעירותו, התגלה הרטל כמשורר מבטיח שזכה בפרס קרן אדלר לשירה ולאחר מכן פרסם שני ספרי שירה (**מן הטעם הפשוט ולעומת זאת**). אלא מאז שפרסם את ספר השירה האחרון שלו ב-1991, הוא שתק ושתיקתו הלכה ונמשכה. והנה, לאחר עשרים ושש שנות שתיקה כמשורר, חוזר הרטל למגרשו הביתי, השירה, ומפרסם ספר חדש **למעלה ולמטה מזה**, ומוכיח שלא רק שהוא לא שכח לכתוב שירה אלא אף השתבח עם השנים.

יצוין שבין ספר השירה הקודם שלו, **לעומת זאת**, ובין הנוכחי, הפר הרטל פעמיים את שתיקתו המתמשכת, כשפרסם שני קבצי סיפורים קצרים (**מחויבותה האישית של שני ברנר וההידין הבא יהיה במינכן**, שראו אור בשנים 2006 ו-2010), אך לא אף ספר שירה אחד, וככל הידוע לי גם לא אף שיר אחד. בסך הכל פרסם הרטל במשך יותר מ-37 שנות יצירה חמישה ספרים, שזהו יבול מועט ביחס לכישרונו הספרותי, הן בפרוזה והן בשירה.

לפני הכל רואה הרטל את עצמו כמשורר. באחד משיריו הוא מנמק את בחירתו לחזור לכתבת שירה: "אחרי שסיימתי לכתוב סיפורים שלא מצאתי דרך אחרת לכתוב/ אותם אלא כסיפורים, חזרתי לכתוב שירים... ולמרות שבדודים קוראים שירה/ חזרתי לכתוב שירים" (עמ' 61).

בשיר נוסף הוא מתאר את התחושה שמלווה אותו עם כתיבתם המחודשת: "לחזור ולכתוב שירים לאחר שנים... זה כמו לחזור לעיר הנעורים שלך... כמו לחזור למכרה של מתכת יקרה... כמו לעשות אהבה עם אשתך" (עמ' 7).

בלמעלה ולמטה מזה הוא עושה אהבה לא רק עם אשתו בלא מעט שירי אהבה מפתיעים בכנותם, אלא גם – ובעיקר – עם השירה.

הרטל הוא משורר, משורר אמיתי, אם כי משהו מהמקצב של הפרוזה שאותה כתב בשנים קודמות והשפעותיה חלחלו הפעם לשירתו. כמשורר הוא אינו מתיימר ורחוק מהצטעצעות, בשונה מלא מעט משוררים אחרים, שתחכומם הפואטי נועד לעתים לחפות על כך שאין להם הרבה מה לומר מעבר לצעצועי ומשחקי מילים. הרטל מאופק ושוקל את מילותיו בבלס, אבל יש לו סיפור אמיתי וכואב לספר.

הרטל הוא משורר אוטוביוגרפי מובהק, שכנראה מאמין בשירה של רחל 'רק על עצמי (לספר ידעתי)', והוא עושה זאת מבלי לחפש סנסציה. ברבים משיריו מהדהד סיפור חייו, שבפרפרזה על האמירה הידועה של עמוס עוז, מכיל לא רק "פצע" אלא גם "אבא" בתפקיד "הסכתא".

מות האב הוא המנוע הפועם של שירתו ופצע היתמות מזין את כתיבתו. השיר 'אגדה ישראלית' מתמצת כמדומה לא רק את סיפורו האישי אלא גם את האמירה השירית שלו:

"למרות גילי המתקדם נשארתי אותו ילד/ שירד ברגליו הקצרות מכבש אונייה/ בנמל חיפה, עם הוריו ואחותו. לאחר חודשיים/ אבד אביו, ומאז הוא רץ לכל מקום כשעטפנס בידו;/ במקומות חשוכים הוא מדליק פנס;/ ובמקומות אחרים העט הוא כמו מחט שבה/ הוא תופר לעצמו את פצעיו, שנפתחים שוב ושוב" (עמ' 48).

היכול המועט שהרטל מפרסם מעורר צער על כך שהוא לא הפך ליוצר מוכר הרבה יותר. אולי משום שהוא חיפאי ולא משתייך לאף קליקה של משוררים, אולי משום שהוא קצת נחבא אל הכלים, אבל השירה שלו, ובעיקר השירים שהוא כותב על הוריו, ראויים ברובם לתשומת לב גדולה יותר מכפי שזכה לקבל.

הרטל עלה ארצה מרומניה בילדותו, וכנראה שסבל מכך לא מעט, סבל שמרומנו באחד משיריו, 'שיעורים בכתיבה תמה': "המילים שנדחקו ראשונות ותבעו שאלמד לכתוב אותן/ בשפה החדשה היו: רומני, עולה חדש, יתום" (עמ' 34).

אב המשפחה הלך לעולמו חודשיים לאחר שהמשפחה עקרה ארצה, ומותו יחד עם שבר העלייה, שבר השפה החדשה ושבר ההתאקלמות יצרו כמה מהשירים החזקים בספר. "מי שמתחיל עם העברית דרך קריש מתחיל ברגל שמאל" (עמ' 32), כותב הרטל. עם העברית הוא התחיל אולי ברגל שמאל, אבל עם השירה הוא מתנהל ברגל ימין, כך עולה מקריאת שירי היתמות החזקים. נכון שהרטל כתב על יתמותו מאביו גם בספרי השירה הקודמים שלו, אבל הפעם נקט מהלך שירי חדש ומפתיע, בכדורתו לו ולאביו ביוגרפיה אלטרנטיבית, שהוא משלב בסיפור חייו האמיתי של האב.

לפי הספר, האב היה קומוניסט אדוק והוא כנראה לא 'השתגע' על הרעיון לעלות ארצה. אם עלה לבסוף, הרי זה רק בגלל הלחץ שהפעילה עליו אמו של המחבר, שרצתה להתאחד עם משפחתה בישראל. "אמא", פונה הרטל לאמו באחד משיריו, "לא עדיף להישאר ברומניה עם אבא

חי/ ממשפחה מאוחדת בלעדיו?" (עמ' 15).

בישראל הפך האב למריר כיוון שלא מצא עבודה אלא בסבלות, והתרעם על הניצול ולא פחות מכך על כך שהורו לו להתגלה (השיר 'לטיפה אחרונה'). כעבור זמן קצר הלך לעולמו. כמדומה שהמוות הביא לו סוג של גאולה ("חודשיים לאחר שהגעת יחד איתנו/ לארץ אימת להסתלק וגם קיימת", עמ' 24), אבל דן את בנו ליתמות – יתמות שהפכה אותו לימים למשורר שינסה באמצעותה לעבד את הכאב.

כאב זה משולב בכישרון המצאה, כשהרטל משכתב את סיפור העלייה של משפחתו ומציא אותו ואת עצמו מחדש. פעם הוא מקיים ריאיון עם אביו החי בברלין המזרחית ומבקש ממנו שיספר כיצד לחם בנאצים, ופעם המשפחה לא עגנה בחופי חיפה בשנת 1964, כפי שקרה במציאות, אלא בחופי נאפולי, שם הרטל הילד נחטף על ידי המאפיה שתשחרר אותו רק בתמורה לכופר נפש והתחייבות להישאר בנפולי.

הרטל נותן דרור לדמיונו ומפתח שלל תסריטים נוספים, שבהם הוא הופך את סיפור ההגירה לקולנועי ולדרמטי יותר. בכמה מהתסריטים הללו, המשפחה היגרה לארצות הברית, לניו יורק וגם ללוס אנג'לס ("היינו טסים ליעד אחר, למשל לניו יורק", עמ' 28), והאב הופך לשחקן בהוליווד בתפקידים גבריים: גיבור במערב הפרוע המנצח פושע ברו קרב והופך לשריף, יועץ צבאי לפידל קסטרו, סוכן כפול, חוואי, ראש עיירה, צועני נודד בכבישי ארצות הברית עם בנו בתפקיד של דיב מרקה, וכדומה.

"וכשתגלם תפקידים אלה תוכל להעביר/ מעט מהכאב האישי שלך לדמויות ואולי לזכות במעט/ הזדהות ונחמה" (עמ' 23).

הספר מחולק לארבעה שערים: "זינגר", הכולל כמה שירים יפים על אמו ועבודתה כתופרת; "שיעורים בכתיבה תמה" העוסק באב ובטראומת מותו שמהדהדת בכתיבת בנו עד ימינו, "לשחק באש" וכן "למעלה ולמטה מזה" כשם הספר עצמו.

בפרפרזה, אפשר לומר שספר זה הוא בהחלט "בלמעלה", ברובד העילי של שירת הרטל. ♦

ירון אביטוב